

Arm Argentinië

De middenklasse is voor het eerst echt geraakt

DOOR INEKE HOLTWIJK

Sinds anderhalf jaar verkeert Argentinië in een diepe crisis. Hoewel de economie weer wat aantrekt, is het aantal armen verveelvoudigd. Voor het eerst in de geschiedenis nam de middenklasse het op voor de verliezers. Maar de solidariteit blijkt eindig. En de politici hardleers.

Zoals veel Argentijnen weet wiskundeleraar Pablo Moseinco nog precies wat hij deed op woensdagmiddag 20 december 2001. Hij had afgesproken te gaan voetballen met jongens uit een arme wijk die hij bijles gaf. Dat was ter afsluiting van het jaar voordat de kerstvakantie begon. Maar op straat hing een rare, gespannen sfeer. Winkeliers hadden hun winkels dichtgedaan en stonden met knuppels op wacht. Het was al dagen onrustig. Het failliet van het land hing in de lucht. De bankrekeningen waren deels geblokkeerd en de geldautomaten leeg. In Buenos Aires waren reeds supermarkten geplunderd en vernield.

Pablo besloot het voetballen af te bellen en zette de tv aan. Opgewonden verslaggevers berichtten live over een protestdemonstratie op het Plaza de Mayo in het centrum van Buenos Aires, hemelsbreed dertig kilometer verderop. Een mensenmenigte stond daar vanaf 's ochtends samengepakt en schreeuwde leuzen naar het presidentieel paleis. Vanuit heel Buenos Aires waren mensen onderweg naar het plein.

Ze kwamen aanlopen over de brede boulevards die de stad het air van Parijs geven. Ze bonkten op de neergelaten rolluiken van banken, schreeuwden leuzen naar de flat waar de minister van Economische Zaken woonde, zongen voetballiederen, gooiden ruiten in, staken prullebakken in brand en vochten met de politie die charges uitvoerde. Het verkeer stond muurvast, maar automobilisten toeterden mee. En uit de ramen hingen mensen die op pannen sloegen, de protestvorm die in heel Zuid-Amerika populair werd tijdens de militaire dictaturen.

Argentijnen noemen zo'n protest een Argentinazo. Het is zo'n Argentijns begrip dat er geen vertaling voor bestaat. Het is een spontane eruptie van woede en teleurstelling die gepaard kan gaan met onlusten, maar bij tijden ook ludiek is en lijkt op de viering van een voetbaloverwinning met vlaggen en andere symbolen van vaderlandsliefde.

Argentijnen hebben grote veranderingen vaker afgedwongen met een Argentinazo: de onafhankelijkheid, de vrijlating van kolonel Peron in 1945, of het vertrek van het militaire regime na de Falklandoorlog in 1982. Die decembermiddag trad president De la Rúa af en vielen er bij protesten in het hele land 33 doden, de meesten door politiekogels.

De Argentinazos hielden weken aan. Op sommige avonden waren er vijftig demonstraties tegelijkertijd. Ook Pablo ging met zijn vrouw en twee kleine kinderen regelmatig de straat op. 'We waren euforisch. Het aftreden van de president had de mensen vleugels gegeven. Alsof de macht op straat lag.'

In de wijken begonnen burgers zich te organiseren in asambleas (buurtcomite's). Er werden inzamelingen gehouden voor de armen. In de scholen werd gekookt zodat de kinderen tenminste te eten hadden. Leegstaande huizen werden gekraakt en pleinen werden vergaderplekken. Want over alles werd gepraat en gestemd, soms door honderden mensen. De meeste wijken hadden grote problemen. Er ontstonden commissies op allerlei terreinen: voor gezondheid, kunst en cultuur, een 'solidaire economie en werkgelegenheid', huisvesting en 'voor recht voor allen'.

De bewuste 20 december geldt nog steeds als een waterscheiding. In een klap werd het rijkste land van Zuid-Amerika een natie zonder geld en zonder illusies. Maar er was meer aan de hand. Argentijnen geloofden niet meer in hun leiders en instituties.

De analisten hadden het zien aankomen. Sinds Argentinië in 1983 terugkeerde naar de democratie, peilt het onderzoeksbureau Ipsos-Mora y Araujo regelmatig het imago van beroepsgroepen. In het eerste jaar na de dictatuur had negentig procent van de Argentijnen een positief imago van politici. Alfonsín, de eerste burgerpresident, had de Argentijnen beloofd: de democratie brengt je eten, gezondheid en onderwijs. En zij geloofden het. In Alfonsín's eerste jaar scoorde geen beroepsgroep hoger dan politici.

Toen de jaren daarna de frustraties groeiden, zakte de score snel. Vorig jaar waren politici de op een na slechtst scorende beroepsgroep; alleen vakbondsbestuurders deden het nog slechter. Slechts dertien procent van de Argentijnen zei nog vertrouwen in hen te hebben.

Toch geloven Argentijnen in democratie. Het feit dat het aantal ongeldige en blanco stemmen bij de presidentsverkiezingen vorige maand zo laag was, is daarvan een bewijs. De kandidaten wekten weinig enthousiasme op, maar men had toch het gevoel dat je beter wel dan niet kunt stemmen.

De crisis heeft de Argentijnen geprikkeld tot nadenken over wat voor democratie zij willen hebben. Hun land is onder invloed hiervan een sociaal laboratorium geworden. Onder het motto 'Als wij het niet doen, wie doet het dan?', ontsproten bijvoorbeeld duizenden solidariteitsacties. Zoals de soepkeuken op een plein in Bajo Belgrano, een betere wijk in Buenos Aires.

Carlos Duranona, een verzekeringsagent, kon de stroom cartoneros (afvalverzamelaars) die hongerig en moe iedere avond de trein namen naar de voorsteden van Buenos Aires niet aanzien. Hij begon negen maanden geleden voor hen te koken. Inmiddels doen meer dan vijftig mensen mee. In het weekeinde verzamelen zij bij de wijksupermarkt voedsel in. Iedere avond is er een ploeg die thuis eten kookt in enorme ijzeren pannen. Er is een taxichauffeur bij die een keer toevallig langsreed en gegrepen was door het initiatief. Of een antiekhandelaar die zijn hond uitliet, bleef plakken en nu voor het eerst van zijn leven zelf achter de pannen staat.

Cardioloog Justo Carbajales zag hoe steeds meer patiënten hun verzekering kwijtraakten door de crisis. Met vier collega's besloot hij op vrije momenten deze mensen gratis te helpen. Meer dan vijfduizend artsen hebben zich inmiddels aangesloten. Carbajales werkt in een ziekenhuis waar hij de gratis klanten vaak in zijn lunchpauze doet. 'Solidariteit is veel makkelijker dan mensen denken', meent de cardioloog.

Argentijnen zijn solidair; het is eigen aan een immigrantenland. Maar hun hulpbereidheid heeft door de crisis een nieuwe hoogte bereikt. Afgelopen weken raakten 130 duizend mensen in het midden van het land door een watersnood dakloos. Binnen een week hadden meer dan twee miljoen mensen zoveel kleding en voedsel gestuurd, dat de komende maanden de behoefte bijna geheel is gedekt. De verklaring? 'Het is voor het eerst dat de middenklasse echt is geraakt. De middenklasse mopperde altijd wel, maar ondernam nooit stappen', zegt Juan Carr, coordinator van Solidaridad, een netwerk dat weer honderden andere solidariteitsnetwerken coordineert. Maar Carr zegt erbij: het had net zo goed fout kunnen gaan. 'Als in de eerste maanden een dictator was opgestaan die de middenklasse de bevroren banktegoeden had teruggegeven, waren zij daar achteraan gelopen.'

Daarnaast zijn er experimenten van de armen zelf. Zoals de piqueteros (letterlijk piketlopers): groepen werklozen die door wegblokkades proberen de gemeente onder druk te zetten hen een uitkering te geven. Afgelopen jaar waren er meer dan zestienhonderd blokkades door

piqueteros. De meesten werden geleid door vrouwen. Een andere alternatieve beweging is die van de fabricas recuperadas (heropende fabrieken).

De wereld ontdekte de economische crisis pas toen Argentinië ophield zijn schuld af te lossen, maar voor de Argentijnen ging het al jaren slecht. De slachterij Yaguane in Matanzas ging in 1996 failliet. De eigenaren bleken niet alleen grote schulden bij de overheid te hebben, maar hadden ook het personeel niet uitbetaald.

De werknemers bezetten de fabriek aanvankelijk om te voorkomen dat de eigenaren de machines zouden weghalen. Vervolgens startten zij de slachterij weer op. Een half jaar werkten zij zonder salaris. Tegenwoordig draait het bedrijf weer. Er zijn nu twee keer zoveel werknemers, want niet winst, maar werkgelegenheid is het doel. De meesten verdienen meer dan vroeger.

De slachterij is nu trendsetter onder de fabricas recuperadas, een lijst van inmiddels honderdzestig bedrijven. Zo namen werknemers een luxueus hotel over, maar ook het personeel van een failliete luchtvaartmaatschappij ondernam stappen. De directeur van de slachterij Yaguane, vakbondsgedelegeerde uit de tijd van de oude bazen, reist voortdurend het land in om tips te geven. Zo begeleidde hij de afgelopen maanden het personeel bij de heropening van een cosmetiefabriekje, een metaalbedrijf en een steenbakkerij.

De grote vraag is of de initiatieven beklijven. Hoe wordt protest tot een levensvatbaar alternatief? De nieuwe cooperaties worstelen bijvoorbeeld met bureaucratische problemen. Ze kunnen moeilijk krediet krijgen vanwege hun oude schuld. Dat, maar ook de onteigening zou moeten worden geregeld in een nieuwe wet, maar het parlement geeft geen sjoerge. De asambleas kampen met leegloop. Het heilige vuur lijkt gedoofd. De buurtcomite's werden vorig jaar blijkens een enquête door de helft van de inwoners van Buenos Aires een verdieping van de democratie gevonden. Toch komen steeds minder mensen naar de vergaderingen. Hetzelfde zie je bij gaarkeuken op straat.

Hoe het komt? Een reden is het natuurlijk verloop. Vrijwilligers worden opnieuw opgezogen door een baan of andere bezigheden. En omdat de economie aantrekt, is de vraag naar hulp gedaald. Op het hoogtepunt spitten er in Buenos Aires alleen al 150 duizend cartoneros in de vuilniszakken. Hun aantal is sinds begin dit jaar zichtbaar afgenomen.

De tweede reden is de politisering. Radicale linkse splinters infiltrerden veel groepen om er het vehikel van hun eigen boodschap van te maken. Neem het confectie-atelier Brukman. De modinettes willen het failliete bedrijf redden. Zij kamperen al meer dan een maand buiten op een stoep bij het pand. Om hen heen zijn een dozijn tenten van socialistische, communisten, autonomen, afgescheiden communisten die zich de anti-kapitalistische klassistische tendens noemen, en studentengroepen verschenen. Allen sympathiseren met de zaak en velen bepleiten zonder enige gene de gewelddadige inname van het atelier. De modinettes voelen daar niet voor.

Wat er in Palermo, een rijke wijk van Buenos Aires, gebeurde is exemplarisch voor het verloop in de asambleas. Huisartsen en verplegend personeel in de wijk, verenigd in de commissie-gezondheid, hadden maandenlang de problemen in de gezondheidszorg geïnventariseerd. Ziekenhuispatienten bleken in leven gehouden te worden met kaakjes omdat er geen eten was en gynaecologen voerden bij gebrek aan rubberen handschoenen inwendig onderzoek uit met plastic zakken van de supermarkt.

De commissie stelde een actieplan op. Maar dat werd onder de tafel gewerkt door gestaalde linkse kaders die 'iets politiekers' wilden. 'Gezondheidszorg ja; IMF nee', werd uiteindelijk de leus. De gezondheidswerkers en bewoners die in de eerste plaats een oplossing van de problemen in de wijk wilden, haakten massaal af.

Een derde reden is tegenwerking van traditionele politici. Subsidies en cadeautjes horen tot de politieke cultuur van de peronisten die zo proberen armen aan zich te binden. De peronisten zijn de machtigste partij in Argentinië en zij zagen hun netwerk en positie bedreigd door de nieuwe zelfredzaamheid. Met succes infiltreerden zij de in het begin zo succesvolle ruilbeurzen en joegen daar de prijzen van basisproducten kunstmatig op. Dat was het begin van het einde van de ruilbeurzen.

De peronisten verzetten zich ook tegen het aanbod van voedselexporteurs de honger in Argentinië op te lossen. In het land van graan en vlees waar eten altijd zo goedkoop was dat het er nooit nagedacht is over een voedselbeleid, sterft er iedere paar uur een kind door ondervoeding. De exporteurs hadden de regering voorgesteld dat zij het probleem voor hun rekening zouden nemen, mits de regering in ruil de export van landbouwproducten zou vrijlaten. De tijdelijke president, Duhalde, een peronist, weigerde. Hij verhoogde de belasting op voedslexport tot twintig procent en paaiden de armen met omgerekend vijftig euro per maand, het Plano de Jefes y Jefas de Hogar (voor werkloze gezinshoofden).

Inmiddels zijn meer dan 2,5 miljoen arme Argentijnen afhankelijk van deze en vergelijkbare uitkeringen. Voor de crisis waren dat er nog geen 200 duizend. Plaatselijke politici konden hun machtsgreep vergroten omdat de meeste uitkeringen via het stadhuis lopen. Politieke analisten menen zelfs dat het mede deze subsidies zijn geweest die Nestor Kirchner, de peronistische kandidaat die de steun genoot van Duhalde, aan het presidentschap hebben geholpen.

Het zijn dingen waar goedbedoelende burgers, zoals wiskundeleraar Pablo Moseinco, naar van worden. Hij ziet hoe de armen in de wijk waar hij bijles geeft, hun afhankelijkheid blijven cultiveren. Pablo: 'Men wil liever dan zelf wat doen, dingen krijgen of het nu geld, kleding of medicijnen zijn.'

Weken na de historische 20 december ontdekte hij dat zijn bijlesleerlingen en hun vrienden op die dag door een peronistische politicus uit de wijk waren gecontracteerd om relletjes te schoppen, in ruil voor geld en marihuana. Ze waren door de politicus zelfs naar het Plaza de Mayo gebracht. President De la Rúa, die onder druk van de protesten aftrad, was immers van een andere partij.

Tijdens de afgelopen verkiezingscampagne herhaalde het patroon van voor-wat-hoort-wat zich. De kandidaat die in de wijk kwam barbecuen, kreeg de meeste stemmen. Het voelde als een nederlaag, zegt de wiskundeleraar. 'Wij dachten dat we hen andere normen hadden bijgebracht. Ik realiseer me nu meer dan ooit dat er meer nodig is voor de bewustwording van armen dan goede wil van een handjevol individuen zoals wij.'

Nee tegen globalisering

In 1982 ging Mexico bijna failliet. Het werd het begin van de buitenlandse schulden crisis. Bijna twintig jaar later herhaalt het drama zich, maar vele malen erger. De peso in Argentinië gaat onderuit en sleept in zijn val de regering, banken, bedrijven en vele rekeninghouders mee. Het geeft voedsel aan een debat dat al tijden op het hele continent gaande is. Wat voor model willen wij? Is er een Zuid-Amerikaanse Derde Weg mogelijk?

Nergens ter wereld staat de globalisering zo ter discussie als in Zuid-Amerika. De jaren tachtig brachten de terugkeer van de democratie. Het decennium daarna stond in het teken van liberalisering en modernisering van de economieën. In een overrompend hoog tempo werden vele honderden staatsbedrijven overgedaan, of bij gebrek aan belangstelling simpelweg opgeheven.

Ook de verkalkte particuliere sector werd door elkaar geschud. Kranten, tv-zenders, supermarkten en fabrieken veranderden van eigenaar. Na generaties hielden traditionele families het voor gezien. Nu bezetten managers van Telefonica, Bell South, Carrefours, Walmart, Bavaria, Unilever en andere buitenlandse bedrijven de directiekamers.

Gewone Zuid Amerikanen hebben evenwel het gevoel dat de wind van verandering hen niets heeft gebracht. Hun democratieën blijken oppervlakkig. Er zijn verkiezingen, maar politici gedragen zich als een kaste met eigen belangen. Nieuwelings dringen nauwelijks door tot de macht. En de wetten worden niet nageleefd.

De vrije markt heeft evenmin de zegeningen gebracht die waren voorgespiegeld. Het gemiddeld inkomen op het continent is de afgelopen twee decennia licht gestegen, maar de ongelijkheid nam tegelijkertijd scherp toe. De meeste armen zijn er nu veel slechter aan toe dan vroeger. De informele sector omvat in sommige landen de helft van de economie. Het centrum van de meeste Zuid-Amerikaanse hoofdsteden is verworpen tot een kashba van kanslozen die op het trottoir proberen fruit, pennen, teenslippers, spiegeltjes uit China, vervalste parfums of gekopieerde software te verkopen. In alle landen zinnen beleidsmakers op dezelfde oplossing: de export als motor van economische groei. Want zonder groei wordt de rest moeilijk, daarover is men het eens. Maar zelfs in een succesvolle opkomende natie als Brazilië, waar de uitvoer explosief groeit, is werkloosheid een groot drama. Ieder jaar komen er meer dan een miljoen slecht geschoolde jongeren bij op de arbeidsmarkt, zonder uitzicht op een redelijke baan.

Hoewel de regio met handen en voeten vastzit aan de Verenigde Staten is het anti-Amerikanisme sinds de jaren zestig niet zo sterk geweest. 'Nafta is de dood', staat er op de muren in de Ecuadoriaanse hoofdstad Quito. Nafta is de vrijhandelszone van de VS, Canada en Mexico die president Bush graag ziet uitgebreid tot heel Latijns Amerika. Een van de grootste kranten in Brazilië - bepaald niet progressief - bracht de oorlog in Irak onder de vaste titel 'de oorlog van Bush' en niemand viel erover. Geen continent was zo - bijna en bloc - tegen de oorlog.